

М.А. ЙОХНА, к.т.н., доцент,
Хмельницький національний університет

ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ

Починаючи з початку минулого і до середини теперішнього десятиліття на пострадянському просторі досить помітним було зростання інтересу науковців до інституціональної економічної теорії. Поширеними стали ідеї про те, що формування моделей економічного зростання країн перехідної економіки має відбуватися з урахуванням особливостей національного інституційного середовища, про необхідність розроблення теоретичної платформи економічних перетворень на основі інституціональних концепцій тощо.

Однак, в останні роки, як справедливо відзначає В. Вольчик: „Хвиля захоплення ідеями інституціоналізму ... поступово переходить у фазу відкоту” [1, с. 127]. На наш погляд, основна причина цього – профанація і дискредитація популярної і навіть певною мірою „модної” теорії внаслідок непрофесійного, а інколи і кон’юнктурного підходу до її трактування і застосування. Небезпідставним є твердження, що „...ідеї інституціоналізму потонули у невмілих спробах схрестити його з „традиційною російською політичною економією”. Такий симбіоз проявляється найчастіше у запозиченні фразеології інституціоналізму – без будь-якого теоретичного переосмислення сторін, що синтезуються, без реального використання моделей і теоретичного апарату інституціональної економічної теорії” [1, с. 127].

Разом з тим слід визнати і той факт, що труднощі, пов’язані із сприйняттям і використанням інституціональних концепцій певною мірою обумовлені і їх внутрішніми слабкими сторонами та суперечностями, зокрема нечіткою визначеністю центральної категорії інституціонального аналізу – інституції.

З цього приводу інституціоналістам доводиться досить часто стикатися з різкою і нерідко справедливою критикою своїх опонентів. До прикладу, в процесі полеміки стосовно ролі і значення інституціональної економічної теорії, О. Мамедов говорить, що ще Дж. Коммонс вказував на проблеми, породжені невизначеністю самого поняття „інституція”, і хоча з того часу пройшло більш ніж 70 років „...інституціоналісти так і не змогли зробити перший, необхідний для формування будь-якої наукової концепції крок – членороздільно пояснити, що ж таке їх предметна категорія „інституція”. І ось цю невизначеність (в деяких ситуаціях, не

заперечуємо, досить вигідну) інституціоналісти пропонують в якості вихідної фундаментальної категорії економічного аналізу. Як вам це?” [2, с. 119].

Як бачимо, не тільки назріла, а вже давно перезріла необхідність активізувати дослідження, спрямовані на вирішення вказаних проблем. Зрозуміло, що прийти до єдиного визначення інституції, яке б задовольнило представників усіх інституціональних шкіл і напрямів неможливо, але узгодити наявні визначення, знайти те, що є для них спільним і об’єднуючим, уявляється цілком реальним і досяжним.

Крім того, важливим і актуальним є знаходження критеріїв, за якими можна було б чітко виокремити інституції з інших сутностей, сформулювати перелік ознак інституцій, повна відповідність яким однозначно свідчила б про належність тієї чи іншої сутності до цієї категорії. Окреслення підходів до вирішення даних проблем і є метою дослідження, результати якого викладені у статті.

Наведемо деякі з різноманітних визначень інституцій. Т. Веблен розумів під інституціями сукупність “стійких звичок мислення, притаманних великій спільності людей”, а також „особливі способи існування суспільства, які утворюють специфічну систему суспільних відносин”[3]. У трактуванні Дж. Коммонса інституція – це “колективна дія з контролю, лібералізації і розширення індивідуальної дії” [4]. Для У. Гамільтона найсуттєвішою рисою інституції є її здатність до “нав’язування певної моделі поведінки, що накладається на діяльність людини” [5]. О. Уільямсон до елементів інституційної структури відносить “основні політичні, соціальні і правові норми, що є базою для виробництва, обміну і споживання” [6]. Д.Норт найчастіше тлумачить інституції як “правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне річище ... вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального і економічного” [7, с.11]. А. Богданов розумів під інституцією “систему взаємопов’язаних індивідуально-психічних форм, які сприяють суспільно корисним трудовим діям” [8, с.158]. М. Кондратьєв дійшов до висновку, що в основі ієрархії

© М.А. Йохна, 2007

інституцій лежать колективні ідеї (як осмислення досвіду індивідуальних дій великих мас людей), колективні інстинкти (як сукупність психічних реакцій на зміну умов життя) і відносини виробництва, розподілу і обміну рідкісних господарських благ” [9, с.51]. О.Белокрилова і М. Скореев вказують, що “...поняття інституції, запозичене економістами із соціальних наук, включає сукупність ролей і статусів, призначену для задоволення певної потреби” [10, с. 79]. С. Кірдіна розуміє інституції як “...стійкі, такі, що постійно відтворюються, соціальні, правові, економічні та інші відносини, які, власне, і структурують суспільне життя” [11, с. 89]. В. Вольчик звертає увагу на те, що інституції “...можна вважати подібними за своєю природою до фізичних технологій і, тому вони можуть бути названими соціальними технологіями” [12].

Слід відзначити дещо різне трактування інституцій представниками старої і неоінституціональної шкіл. Для перших інституції – це насамперед соціально-психологічні феномени стійких звичок мислення та стереотипів поведінки, притаманних великим спільностям людей, які обумовлюються інстинктами, звичками, традиціями та соціальними нормами. “Філософською основою цієї доктрини сьогодні служить гносеологічна теорія “трансцендентального реалізму” (Р. Баскар, Т.Лоусон). Згідно з нею людська свідомість і поведінка є результатом “підкорення” чуттєвої емпіричної інформації стереотипам і концепціям, що формуються у свідомості кожної людини в ході процесу соціалізації і врешті решт визначають, яким чином людина сприймає чуттєву інформацію (що нею визнається, що відкидається, які робляться висновки)” [13, с.48].

Прихильники неоінституціоналізму вважають інституції не стільки культурним чи психологічним явищем, скільки набором правових норм і неформальних правил (правил гри), що утворюють рамки, в яких індивіду дозволяється проявляти свою активність. Будучи послідовними провідниками принципу методологічного індивідуалізму, вони виводять появу і зміну інституцій із взаємодії економічних агентів, вбачають у них результат усвідомленого вибору та відстоюють думку про те, що інституції хоча і формують зовнішні стосовно індивіда стимули, але аж ніяк не впливають на особистісні характеристики і преференції.

Як бачимо, інституції трактують по-різному. Під ними розуміють: і стереотипи мислення, і способи існування суспільства, і колективні дії, і колективні інстинкти, і політичні,

соціальні та правові норми, і правила гри та обмеження, і індивідуально-психічні форми, і соціальні, правові, економічні та інші відносини, і соціальні технології і ще багато дечого іншого.

Крім того, слід відзначити, що серед інституціоналістів немає згоди щодо розмежування термінів “правило”, “обмеження” і “інституція”. Для Д. Норта це фактично ідентичні поняття, А. Гриценко стверджує: “Обмеження – це та ж інституція, але ще не розвинута, існуюча в зачатковій вихідній формі. Інституція – це саме обмеження, але розгорнуте в систему правил, норм, процедур, законів, організацій, установ і т.д. і згорнуте потім в одне поняття” [14, с.55]. Є й такі, що інституціями вважають лише комплекси взаємопов’язаних норм, правил і обмежень.

Неабияку плутанину в понятійний апарат інституціоналізму вносить різне ставлення дослідників до ототожнення інституцій з організаціями. Для деяких з них такі суспільні та економічні структури як фірма, ринок, галузь, фінансово-кредитна система тощо є синонімами інституцій. Разом з тим Д.Норт категорично проти такого розуміння цієї категорії. Застосовуючи спортивну термінологію, він порівнює інституції з правилами гри, а організації з гравцями або командами і наголошує: “Концептуально слід чітко відрізнити правила від гравців. Мета правил – визначення способу, згідно з яким відбувається гра. Однак завдання команди в межах цієї сукупності правил полягає в тому, щоб перемогти у грі за допомогою майстерності, стратегії та координації чесними, а іноді й нечесними засобами. Формування стратегії та майстерності – це окремий процес, відмінний від створення, розвитку і формування правил...Організації створюються з певною метою внаслідок сукупності можливостей, породжених існуючою сукупністю обмежень (як інституційних, так і традиційних, відомих з економічної теорії), і під час спроб досягти своїх цілей стають головними рушіями інституційної зміни” [7, с.13-14].

Як бачимо, і справді існує багато різноманітних, досить відмінних і різнопланових визначень центральної категорії інституціонального аналізу – інституції. Це створює цілий ряд методологічних проблем, перешкоджає взаєморозумінню дослідників, знижує рівень обґрунтованості логічних доводів і наукову цінність теорій.

Які ж шляхи виходу з ситуації, що склалася? Якщо зважити на те, що практично неможливо сформулювати єдине універсальне

визначення інституції, яке могло б задовольнити представників усіх інституціональних шкіл і напрямів, то залишається спробувати виділити із відомих типових визначень якусь спільну, об'єднуючу квінтесенцію, яка б свідчила про наявність у кожному з них „інституційної сутності”, і тим самим підтвердити цілісність інституціональної теорії та відсутність принципових неузгодженостей між її фундаментальними вихідними положеннями.

На наш погляд, об'єднуючою для всіх, нібито, різнорідних речей, явищ і процесів, які називають інституціями, є їх інформаційна сутність. Хоча кожна аналогія не точна і дає привід для критики, але все ж вважаємо, що кращому розумінню природи інституції сприяло б порівняння ролі та функції інституційної інформації у суспільстві і генетичної – у біологічному організмі чи популяції. І те і інше розвивається і відтворюється за інформаційними моделями, тільки у першому випадку їх роль виконують біологічні гени, а у другому – інституції. Зрозуміло, що носії, зміст та механізми накопичення, збереження, мінливості, відбору, трансляції спадкової інформації в організмах, популяціях і суспільстві зовсім різні, проте принципи і закономірності відтворювальних і еволюційних процесів – де в чому мають багато спільного.

Інституції можна представити як циркулюючу у суспільстві спадкову інформацію. Ця циркуляція утворює інституційний цикл. Кожній фазі інституційного циклу відповідає певний фазовий стан інституції.

Аналіз раніше наведених визначень дає підстави для висновку, що фазовими станами інституцій можуть бути:

- норми і правила (формальні та неформальні, прості та комплексні) – як інформація у чистому вигляді;
- ментальні моделі та стереотипи, стійкі звички мислення – як інформація, що засвоєна людьми і набула форми знань;
- колективні дії, відносини та матеріальні системи (організація, ринок, галузь, фінансово-кредитна система тощо) – як об'єктивована інформація.

На першому фазовому стані акцентується увага у визначеннях Д. Норта і О. Уільямсона, на другому – Т. Веблена, А. Богданова, на третьому – Коммонса, С. Кірдіної та всіх тих, хто ототожнює інституції з організаціями.

Зрозуміло, що інформаційну природу, крім інституцій мають й інші сутності. Тому важливим і актуальним є визначення ознак, за якими можна було б виділяти інституційну ін-

формацію з поміж будь-якої іншої.

На перший погляд вірним може видатися твердження, що “в суспільстві немає нічого, що б не являло собою інституцію. Навіть прості матеріальні предмети, стіл, пишуча ручка, телефон і т.д. – є ніщо інше, як предметне, матеріальне буття певних правил діяльності, сформованих навичок, звичок, звичаїв, способів діяльності. Користуючись цими предметами, ми підкоряємося певним життєвим правилам, опрідметненим в них.” [14, с.50]. Але якщо з цим погодитися, то слід визнати і претензії інституціоналізму на роль універсальної науки про все і разом з тим ні про що.

Специфіка інституцій, на відміну від, скажімо, предметів чи технологій в тому, що вони безпосередньо регулюють відносини та порядок взаємодії між людьми у різноманітних сферах їх активності, зокрема і в економічній. Технології ж і предмети регламентують передусім активність, спрямовану на добування, трансформацію і використання ресурсів та виготовлення матеріальних благ. Вони також можуть впливати на поведінку людей та форми й способи їх співпраці, але не прямо, а опосередковано.

Важливою властивістю інституцій є їх відносна стабільність і тривалий вплив на процеси відтворення, тиражування і розповсюдження форм і способів людської взаємодії. Завдяки їй у соціумі і економіці забезпечується спадкова (у часі – вертикальна, у просторі, через запозичення – горизонтальна) передача ознак. Разом з тим, для інституцій характерна й мінливість, яка забезпечує адаптацію соціальних і економічних систем до змін умов існування. Те чи інше співвідношення між стабільністю і мінливістю інституцій встановлюється внаслідок взаємодії циклів негативних і позитивних зворотних зв'язків.

Серед найважливіших функцій інституцій можна виділити наступні:

- узгодження і координація дій економічних агентів, мінімізація і компенсація втрат від зіткнення їх інтересів у процесі взаємодії;
- скорочення витрат часу, зусиль і ресурсів, пов'язаних з одержанням та обробкою інформації, обґрунтуванням і прийняттям рішень, укладенням угод та контролем за їх виконанням;
- забезпечення стабільності соціальних і економічних систем, збереження і спадкова передача їх суттєвих ознак;
- формування мотивів людської діяльності та системи стимулів.

Розглянемо детальніше визначені раніше

фазові стани інституцій.

Кожне суспільство має доступ до деякого набору норм і правил. Їх склад, зміст, якість, інтенсивність та обов'язковість застосування значною мірою визначають як потенційні можливості цього суспільства, так і реальні результати їх реалізації.

Як уже було сказано – норми і правила є інституційною інформацією у чистому вигляді. Ними зазвичай регламентується те, як повинен вести себе індивід в різних ситуаціях, що йому дозволяється робити, що – ні, а також визначаються санкції (соціальні, економічні, юридичні), які застосовуються до тих, хто ці норми і правила порушує.

Норми і правила поділяються на офіційні та неофіційні. Офіційні – це інформація у вигляді законів, указів, наказів, розпоряджень, правил внутрішнього розпорядку тощо, зафіксована у офіційних документах і формально затверджена відповідним органом чи посадовою особою. Слід зауважити, що реально діючою інституцією офіційна норма чи правило стає лише в тій мірі, в якій вона насправді виконується, об'єктивується при даному рівні інфорсменту, правової культури, законслухняності, опортунізму, довіри до влади тощо. Якщо норм і правил не дотримуються, якщо вони не визначають способів людської взаємодії і не об'єктивуються у певні усталені форми матеріального буття, то ці норми і правила перестають бути інституціями і перетворюються у звичайні тексти, пересічну інформацію. Документальна фіксація на папері, чи на якихось інших носіях, є істотною але не єдиною і тим більше не обов'язковою умовою існування офіційних інституцій. Обов'язкові умови, за яких інформація стає інституцією – це її активація у металних моделях багатьох людей, вплив цих моделей на прийняття рішень і на колективні дії і, зрештою, на такі форми людської співпраці (і разом з тим матеріальні системи) як організація, фірма, ринок, фінансово кредитна система тощо.

Носієм неофіційних норм і правил зазвичай є суспільна свідомість, суспільна пам'ять. Деякі з них, як наприклад кодекси честі, можуть фіксуватися на папері і мати ознаки офіційних, проте у будь-якому випадку, вони не є обов'язковими до виконання і держава чи якийсь інший орган не може застосувати офіційні санкції проти їх порушників. Разом з тим існує і неофіційний інфорсмент. Обструкція і осуд з боку суспільства чи його окремих груп хоч і не є обов'язковими і невідворотними, проте також мають істотний вплив на соціальні

та економічні процеси.

Крім того, люди можуть складати для себе уявлення про норми і правила, безпосередньо споглядаючи і аналізуючи реальні соціальні й економічні процеси, матеріальні структури, порядки і колективні дії тощо, тобто все, в чому об'єктивована інституційна інформація.

Кращому розумінню сутності і ролі інституцій сприяє розмежування понять – “окреме правило”, “окрема норма” з поняттям “комплекс взаємопов'язаних норм і правил”, що регулюють відносини у цілісних соціальних і економічних системах таких як фірма, галузь, ринок, тощо.

У свою чергу, комплекси правил можуть поділятися на такі, що служать інституційною основою для організацій, і такі, що об'єктивуються у сутності, які не мають організаційного оформлення і зазвичай називаються інституціями грошей, власності, ринку тощо.

На основі прийнятих у суспільстві норм і правил, а також усталених соціальних і господарських практик у свідомості великих мас людей формуються певні стереотипи мислення і типові ментальні моделі, за допомогою яких систематизується і оцінюється інформація про дійсність, будуються прогнози на майбутнє та приймаються рішення щодо дій та вчинків. Ментальні моделі можна поділити на світоглядні і робочі. Світоглядні формуються в першу чергу під впливом фундаментальних морально-етичних норм та цінностей, які складаються у суспільстві історично і привносяться релігіями та ідеологіями. Робочі – будуються передусім на основі узагальнення власного і суспільного досвіду життєдіяльності, перш за все інформації про типові способи досягнення успіху і найрозповсюдженіші причини невдач. Якщо світоглядні моделі є досить інертними, то робочі можуть коригуватися і змінюватися в процесі зворотного зв'язку з урахуванням результатів діяльності.

Ментальні моделі можна розглядати як специфічний фазовий стан інституційної інформації, у який вона переходить при сприйнятті її людьми і перетворенні у специфічні знання. Вони значною мірою визначають інтереси, потреби, мотиви діяльності і цілі людей, а також впливають на вибір способів досягнення цих цілей.

Масово поширені стереотипи мислення, розповсюджені ментальні моделі обумовлюють стереотипні рішення і дії в т.ч. і колективні, а зрештою – і усталені форми суспільного та економічного буття. Ці форми та дії, в свою чергу, є джерелом інформації, яка безпосеред-

ньо або опосередковано через спеціально створені інформаційні структури та джерела формує і коригує ті ж самі стереотипи мислення і ментальні моделі. Істотну роль у цьому процесі відіграють інформаційні посередники – ті, хто збирає, обробляє, систематизує, осмислює, трансформує, свідомо чи несвідомо спотворює, трактує, коментує інституційну чи не інституційну інформацію і доносить її до аудиторій. Це працівники статистичних органів, інформаційних агентств, журналісти, вчителі, науковці, політики, юристи, митці, письменники, філософи, служителі культів тощо.

Ще одним фазовим станом інституційної інформації, у який вона переходить внаслідок об'єктивної дії, є колективні дії, відносини та матеріальні системи – такі як організація, ринок, галузь, фінансово-кредитна система тощо.

Організаційні та інші форми людської взаємодії мають подвійну природу. З одного боку вони є матеріальним втіленням комплексів норм і правил, і саме ці, інформаційні за своєю сутністю, комплекси можна називати “інституція держава”, “інституція ринок”, “інституція фірма” тощо. З іншого – це впорядковані матеріальні структури, що характеризуються певним співвідношенням, взаємодією і підпорядкуванням елементів, траєкторіями руху ресурсів, колективними діями людей тощо. Деякі з цих структур виступають у ролі економічних, політичних і т.п. гравців, що переслідують певні цілі, виконуючи, чи обходячи при цьому ті чи інші норми і правила. У даному вимірі держава, галузь, організація тощо – не можуть визначатися інституціями.

З цього приводу В. Тарасевич цілком слушно зауважує, що “...організація може бути названа інституцією тільки у разі абстрагування від усіх її характеристик, крім інституціональних. Організація ж в своїй тотальності, як сукупність взаємодіючих акторів, а також умов, засобів, процесу, інституцій і результатів їх життєдіяльності, значно ширше інституції, тобто інституційна лише певною мірою. Так само й інституція організаційна лише в певному сенсі” [15, с.35].

Із викладеного вище можна зробити наступні висновки.

Однією із проблем інституціональної теорії є наявність істотних розбіжностей у трактуванні представниками різних її напрямків і шкіл центральної категорії аналізу – інституції.

Об'єднуючою для всіх, нібито різнорядних речей, явищ і процесів, які називають інституціями, є їх інформаційна сутність.

Інституції можна визначити як циркулюю-

ючу у суспільстві спадкову інформацію. Ця циркуляція утворює інституційний цикл. Кожній фазі інституційного циклу відповідає певний фазовий стан інституції, а саме: норми і правила (формальні та неформальні, прості та комплексні) – як інформація у чистому вигляді; ментальні моделі та стереотипи, стійкі звички мислення – як інформація, що засвоєна людьми і набула форми знань; колективні дії, відносини та матеріальні системи (організація, ринок, галузь, фінансово-кредитна система тощо) – як об'єктивована інформація.

Література.

1. Вольчик В.В. Институционализм: вторичность нового мифа? (Возможности и пределы институциональной экономики) // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1. – № 1. – С. 127-135.
2. Мамедов О.Ю. Институционализм — приоритет вторичности? // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1. – № 1. – С. 117-126.
3. Veblen T. The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays. N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.
4. Commons J.R. Institutional Economics // The American Economic Review. Vol. 21. – № 4. – (Dec. 1931). – P. 648-657.
5. Hamilton, Walton H. The Institutional Approach to Economic Theory // American Economic Review. – 1919. – № 9. – P.309-318.
6. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма Фирмы, рынки, “отношенческая” контракция / Науч. ред. и вступ. статья В.С.Катяло. – СПб.: Лениздат, CEV Press, 1996. – 702 с.
7. Норт Д. Институции, институция зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
8. Богданов А. Основные элементы исторического взгляда на природу. – СПб., 1899, с. 158.
9. Ольсевич Ю, Мазарчук В. О специфике экономических институтов социальной сферы // Вопросы экономики.– 2005. – №5. – С. 50-64.
10. Белокрылова О.С., Скорев М.М. Влияние экономических институтов на производство и накопление знаний // Экономический вестник Ростовского государственного университета. –2003. – Т. 1. – № 2. – С.76 -83.
11. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация // Вопросы экономики. – 2004. – №10.

– С. 89 – 98.

12. Вольчик В.В. Нейтральные рынки, нейтральные институты и экономическая эволюция // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 2. – № 12 – С. С. 55-68.

13. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 38-54.

14. Гриценко А.А. Институциональная архитектура: объект, теория и методология /

Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: «Каштан», 2005. – 480 с. – С. 49-74.

15. Тарасевич В.Н. Институциональная теория: методологические поиски и необходимые гипотезы / Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: «Каштан», 2005. – 480 с. – С. 32-48.

Статья поступила в редакцию 03.01.2007

Ю.В. ЛАТОВ, к.э.н.,

Академия управления МВД России

ДВОЙНОЙ ДУАЛИЗМ СОВЕТСКОЙ И РОССИЙСКОЙ ЭКОНОМИКИ (К 30-ЛЕТИЮ КОНЦЕПЦИЙ «ВТОРОЙ ЭКОНОМИКИ»)

Современная, постсоветская Россия принадлежит к числу стран догоняющего развития. Следовательно, для понимания проблем российской национальной экономики необходимо активно пользоваться всем арсеналом концепций, которые предлагаются economics of development – экономической теорией развития. Однако российская транзитология до сих пор пользуется этим арсеналом далеко не в полной степени¹. Широкое распространение получил только предложенный Э. де Сото неинституциональный подход, согласно которому главной причиной отсталости считаются низкая спецификация прав собственности и административные барьеры. В меньшей степени используется подход «старого» институционализма (традиция Г. Мюрдаля и Дж. Скотта), акцентирующий внимание на особенностях национальных/ цивилизационных/ конфессиональных хозяйственных культур. Еще слабее известна разработанная И. Валлерстайном леворадикальная мир-системная парадигма, которая ищет причины отсталости отдельных стран в особенностях геоэкономики и геополитики. Наконец, почти совсем не используется предложенная неоклассиками еще в 1970-е гг. (А. Хиршман, У.А. Льюис, С. Шатц и др.) концепция дуалистической экономики. Между тем в этой концепции есть много ценных идей, которые во многом помогли бы осмыслению проблем переходной экономики.

Концепции одинарного дуализма советской экономики и их критика. Основная идея различных теорий дуалистической экономики такова: экономика развивающихся стран неорганична, биукладна – в ней сосуществуют современный сектор экономики, основанный на современных технологиях и капиталистических/рыночных институтах, и традиционный сектор, где господствуют примитивные технологии и докапиталистические/натуральные формы производства. Разные исследователи дуализма пользовались различными понятиями (Табл. 1), но у всех у них четко звучало противопоставление современного (обычно – промышленного городского) сектора традиционному (обычно – аграрному сельскому) сектору.

В исследованиях по экономике СССР тоже часто звучала и звучит идея сосуществования двух разных укладов. Концепция дуалистичности советской экономики связана, прежде всего, с изучением теневых экономических отношений.

Тридцать лет назад, в 1977 г., почти одновременно в США были опубликованы две концептуальные статьи о формах и масштабах теневой экономической деятельности в советской экономике. Первая, "Вторая экономика в СССР", была написана американским советологом Грегори Гроссманом²; вторая, "Цветные рынки в Советском Союзе", вышла из-под пера эмигрировавшего в Америку бывшего совет-

¹ Обзор концепций экономической теории развития см.: Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. – М.: ИНФРА-М, 2001.

² Grossman G. The "Second economy" of the USSR // Problems of communism. 1977. № 5. P. 25 – 40.